

ӘОЖ 82.0:37.016; 82:37.016; МҒТАР 17.01.45

<https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.27>**Б.Б. КЕЛГЕМБАЕВА¹✉, А.М. КАРТАЕВА², Ж.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА³**¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессорС. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
(Қазақстан, Өскемен қ.), e-mail: baha_fil@mail.ru²филология ғылымдарының докторы, профессорС. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
(Қазақстан, Өскемен қ.), e-mail: kartaeva2011@mail.ru³Ж. Ташенов атындағы ІТ мектеп-лицей директоры

(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: Gulaj@mail.ru

ӘДЕБИЕТТАНУ ПӘНДЕРІН СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ

Аңдатпа. Мақалада әдебиеттану пәндерін оқытуда сын тұрғысынан ойлау технологиясын тиімді пайдалану жолдары сөз етілген. Авторлар сын тұрғысынан ойлау технологиясының теориялық негізін салған ғалымдар еңбегіне сілтеме жасай отырып, аталмыш технологияның жаңа заман адамының когнитивті әлеуетін қалыптастырудағы ерекше рөліне тоқталады. Оқытушы бұл технологияны пайдалана отырып, студенттердің санасындағы өзгерістерді жіті бақылап, зерттеп барып, оқыту әдістерін білім алушының сұранысына үйлестіретінін сөз етеді. Авторлардың ойынша, бұл технология студентті зерделі де белсенді оқу әрекетінің иесі, өз бетімен білім іздеуші ретінде қалыптастырады. Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 4-курсында жүретін «Әдебиет теориясы және эстетика» пәнінен дуэт-дәрістер мен практикалық сабақтар, СӨЖ барысында шәкіртті сыни ойлауға жетелеудің жолдары нақты мысалдармен берілген. Пәнді оқытуда бітіруші курс шәкірттерінің Қазақстан тарихы, философия, мәдениеттану пәндерінен алған білімдері мен құзыреттіліктерін тиімді пайдалану жолдары да назарға алынған. Топтық және дербес тапсырмалар арқылы студенттің оқу әрекетін талдау, тұжырым жасай білу, ғылыми-зерттеулер құруға жетелеу тәсілдері баяндалады. Сөз түйінінде оқытушының міндеті – шәкіртінің жеке пікірі мен алған әсерін, көңіліне түйген пайымын алға шығара отырып, әдеби проблеманы ғылыми тұрғыдан зерттеуге жетелеу және ол мәселе жөнінде студенттің ғылыми негізделген көзқарасын қалыптастыру екенін дәлелдейді.

Кілт сөздер: сын тұрғысынан ойлау технологиясы, әдебиет теориясы, эстетика, таным белсенділігі, құзыреттілік, топтық, дербес тапсырмалар.

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Келгембаева Б.Б., Картаева А.М., Азретбергенова Ж.Ж. Әдебиеттану пәндерін сын тұрғысынан ойлау технологиясы арқылы оқыту // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2023. – №1 (127). – Б. 327–338. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.27>

***Cite us correctly:**

Kelgembayeva B.B., Kartaeva A.M., Azretbergenova J.J. Adebiettanu panderin syn turgysynan oilau tehnologiiiasy arqyly oqytu [Teaching Literary Studies through the Technology of Critical Thinking] // *Iasau universitetinin habarshysy*. – 2023. – №1 (127). – B. 327–338. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.27>

B.B. Kelgembayeva¹, A.M. Kartaeva², Zh.Zh. Azretbergenova³

¹Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

*S. Amanzholov East Kazakhstan University
(Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), e-mail: baha_fil@mail.ru*

²Doctor of Philological Sciences, Professor

*S. Amanzholov East Kazakhstan University
(Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), e-mail: kartaeva2011@mail.ru*

³Director of the IT School-Lyceum named after Zh. Tashenov

(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: Gulaj@mail.ru

Teaching Literary Studies through the Technology of Critical Thinking

Abstract. The article considers the ways of effective use of critical thinking technology in teaching literary disciplines. The authors, referring to the works of the founders of the theory of critical thinking technology, emphasize the special role of this technology in the formation of the cognitive potential of a modern person. Using this technology, the teacher carefully tracks and studies changes in the consciousness of students, based on this, chooses teaching methods in accordance with the requests of students. According to the authors, this technology forms the student as a thoughtful and active participant in educational activities, capable of continuous self-education. Within the framework of the discipline «Theory of Literature and Aesthetics» of the 4th-year curriculum «Kazakh language and Literature», the ways of developing critical thinking among students are shown by the example of duet lectures, interactive practical classes and IWS. Attention is paid to the effective use of knowledge and competencies of graduate students in the history of Kazakhstan, philosophy and cultural studies. Through Group and independent tasks, the methods of analysis of the student's educational activity, the ability to draw conclusions, and lead to the creation of research are outlined. In the summary, the teacher proves that the task of the teacher is to lead the student to a scientific study of a literary problem, bringing to the fore the personal opinion and impressions of his student, his satisfied vision, and to form a scientifically based view of the student on this problem.

Keywords: critical thinking technology, literary theory, aesthetics, mental activity, competence, individual and group tasks.

Б.Б. Келгембаева¹, А.М. Картаева², Ж.Ж. Азретбергенова³

¹кандидат филологических наук, ассоциированный профессор

*Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
(Казахстан, г. Усть-Каменогорск), e-mail: baha_fil@mail.ru*

²доктор филологических наук, профессор

*Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
(Казахстан, г. Усть-Каменогорск), e-mail: kartaeva2011@mail.ru*

³директор ИТ школы-лицея имени Ж. Ташенова

(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: Gulaj@mail.ru

Изучение предметов литературоведения с помощью технологии критического мышления

Аннотация. В статье рассмотрены пути эффективного использования технологии критического мышления в преподавании литературоведческих дисциплин. Авторы ссылаясь на труды основоположников теории технологии критического мышления, подчеркивают особую роль данной технологии в формировании когнитивного потенциала человека нового времени. Преподаватель используя данную технологию внимательно прослеживает и изучает изменения в сознании студентов, на основе этого выбирает методы обучения в соответствии с запросами обучающихся. По мнению авторов данная технология формирует студента как

вдумчивого и активного участника учебной деятельности, способного к непрерывному самообразованию. В рамках дисциплины «Теория литературы и эстетика», обучаемой на 4-курсе образовательной программы «Казахский язык и литература», на примере дуэтов-лекций, интерактивных практических занятий и СРС показаны способы развития критического мышления у студентов. Уделено внимание эффективного использования знаний и компетенций студентов выпускного курса по истории Казахстана, философии и культурологии. Изложены пути поэтапного формирования у студентов умения формулировать выводы, вести научные исследования посредством групповых и индивидуальных заданий. В заключении авторы доказывают свою идею о первоочередной задаче преподавателя, ставить во главу угла личное мнение и впечатления учащегося о художественном произведении, и таким образом подвести студента к научному изучению литературной проблемы и сформировать научно-обоснованное понимание проблемы.

Ключевые слова: технология критического мышления, теория литературы, эстетика, мыслительная активность, компетентность, индивидуальные и групповые задания.

Кіріспе

Университет – қоғам қажетін, сонымен бірге жеке адамдардың да сұраныс, талабын өтейтін қоғамдық мекеме. Мұның өзі жоғары білім беру жүйесінің әміршілдік-әкімшілдік бағыттан бас тартып, жеке адамның жеке сұраныстарына жауап беруге бағытталған тың ізденіс, эксперименттерге жол ашу, кеңес заманынан қалған белгілі бір стандартқа тәуелділік пен қасаңдықтан арылу, студентті үстірт бағалаудан құтқару, жан-жақты, шығармашылық еркіндікке негізделген оқу ортасын құру, осы мәселелердің барлығында студенттердің қабілеті мен ізденісін, сұранысын ескеру, олардың талаптары мен қажетіне бейімделу дегенді білдіреді.

Т.А. Перескокова мен В.П. Соловьевтің пікірінше, студенттер – білім беру үрдісіндегі негізгі тұтынушылар және сапалы білім беру қызметін алуға мүдделі тараптың заңды өкілдері. Демек, білім ордаларындағы оқу үдерісінің мазмұны мен ұйымдастырылу сапасын үнемі жетілдіріп отыру, жаңа технологияларды енгізу, үздік оқытушыларды дәріс беруге тарту, аса қолайлы оқу ортасын құру, студенттердің білім мен тәрбие алуымен қатар, демалысын ұйымдастыру, т.б. барлығы да олардың сұраныс-талабына орайластырылады [1, 62-б.].

Бүгінгі жоғары мектептің міндеті – болашақ маманның ХХІ ғасырда табысты еңбек етуіне жол ашатын терең біліммен қатар, жалпы құзыреттіліктерін қалыптастыру болып отыр. Жаңа замандағы қоғам, ақпараттар ағыны, сандық технологиялар жаңа адамның когнитивті әлеуетінің жоғары болғанын қалайды. Когнитивті психология маманы Чатфилд Том: «На нас постоянно обрушиваются потоки информации обо всем, что люди сейчас считают актуальным и чем они делятся друг с другом: обновления статусов, новости, сенсации дня и комментарии... Мы и сами собираем, перекраиваем и генерируем информацию – от медийного контента до кода, от текста до математических моделей. *«Чтобы преуспевать в этих условиях, нужно уметь максимально критически подходить к мышлению как таковому и владеть стратегиями, позволяющими полностью задействовать потенциал беспрецедентной взаимосвязанности человечества, обеспечиваемой современными цифровыми технологиями»*, - деп жазады [2, 3-б.]. Расында да, қазіргі қоғамға қалыптан тыс ойлай білетін, әртүрлі жағдайларға жедел бейімделіп, шұғыл шешімдер қабылдай алатын, шығармашыл, белсенді тұлғалар ауадай қажет. Осы орайда педагогика ғылымының докторы Ж.Б. Шілдебаевтың: «...бәсекеге қабілетті мамандар даярлау барысында, өз ісінің шеберін дайындаумен қатар, өмірге, нарыққа бейімдеу қажеттілігі артады», - деген пікірімен толық келісуге болады [3, 183-б.].

Университеттер бәсекелестік жағдайында болашақ маманның (тапсырыс берушінің) жеке қасиеттерін, ойлау жүйесін, шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып оқытуға мүдделі. Қазір оқытушылық қызметтің мәні студенттердің санасындағы өзгерістерді жіті бақылап, зерттеп (бағалау емес диагностика жасау арқылы), ұсынылатын оқу материалдарын, оқыту әдістерін білім алушының сұранысына үйлестіре білуде жатса керек. Осыған орай, оқыту әдіс-тәсілдері білімгердің өзі ізденіп, өз бетімен білім алуына бағытталады. Студент – зерделі де белсенді оқу әрекетінің иесі, өз бетімен білім іздеуші болса, оқытушы – бағыттаушы, кеңесші, жол нұсқаушы қызметін атқарады. Қазіргі студент өз пайымын еркін, ашық айтып, басқа адамдардың (оқытушының, басқа студенттердің) пікіріне, ғылыми әдебиеттердегі ақпаратқа сын көзімен қарай білетін және мәселені шешуге қабілетті тәуелсіз ой иесі болуы тиіс. Сондықтан студенттің оқу әрекеті тұжырым жасай білу, ғылыми-зерттеулер жүргізуге құрылады. Ол үшін әрине, берілетін білім мазмұны таптаурын болған көзқарас-пікірлерден арылып, жаңа әрі ойлануды қажет ететін ақпараттармен, ғылыми ізденіс арқылы игерілетін күрделі тақырыптармен толықтырылғаны жөн. Пән бойынша әлі оқулықтарға кірмеген жаңа ақпарат ұсынылған жағдайда ғана студент өз ойы мен өзгелердің ойына сын көзімен қарап, естіген, білгендерін сұрыптап, салыстырып, реттеп, жүйелей білуге үйренеді. Білмегенін дербес әрекеті арқылы зерттеп, жолдастарымен бірлесіп шығармашылық жұмыс атқаруға дағдыланады. Осы мақсаттарға жету үшін қазір кейбір жоғары оқу орындарында сын тұрғысынан ойлау технологиясы элективті пән ретінде енгізілсе, енді бір университеттерде бұл технология озық оқытушылар тәжірибесінде пәндерді оқыту барысында кеңінен қолданылып, әдістеме теориясы тұрғысынан зердеге алынып жүр. Дегенмен де әдебиеттану бағытындағы пәндерді оқыту барысында сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану арқылы студенттердің таным белсенділігін арттыру, ғылыми-зерттеу мен шығармашылыққа баулу мәселесі әлі де болса, зерттей түсуді қажет етеді. Сондықтан біз мақаламызда қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының «Әдебиет теориясы және эстетика» пәнінен практикалық тапсырмаларды орындату арқылы студенттердің сын тұрғысынан ойлауға үйрету жолдарын талқылаймыз.

Зерттеу әдістері

Зерттеу мәселесіне байланысты теориялық-әдістемелік еңбектерге талдау жасау; әдебиет теориясы және эстетика пәнінен оқу-тәрбие үдерісін бақылау; өз тәжірибемізге рефлексия жасау, оқу бағдарламалары мен әдістемелік еңбектерге талдау беру, студенттердің өзіндік жұмысының ұйымдастырылу үдерісін бақылау, талдап, қорыту.

Зерттеу материалы

«Сын тұрғысынан ойлау – ыстық сезімді тәрк ететін суық ақылдың ісі. Бұл – түбегейлі қате түсінік. Себебі, кез-келген мәселені дұрыс шешу үшін құндылықтарды таңдау, сезімді ашық білдіру және өзіңіздің бейімділіктеріңізді айқын көрсетуіңіз керек. Сондай-ақ, жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін мәселеге басқа адамдардың көзқарасымен қараған дұрыс. Сондықтан да сын тұрғысынан ойлаудың психологиялық күре тамырында ойлау мен сезім тоғысып жатады» [4, 12-б.]. Демек, сын тұрғысынан ойлау технологиясы әдебиеттану пәндерінің табиғатына ерекше үйлесетін технология деуге лайық. Себебі, әдебиеттану пәндері – өнертану пәні. Ал өнерде, қатып қалған қағида, формулалар, ережелер болмайтыны белгілі. Өнер туындысы туралы әрбір көрерменнің, оқырманның өз пікірі, өз пайымы болмақ.

Әдебиет – еркін ойдың, асқақ қиялдың, шығармашылықтың пәні. Студент сөз өнері туындысын оқу барысында өз сезіміне, алған әсерлеріне, оқырман ретіндегі жеке пікіріне сүйенеді. Одан кейінгі кезекте ғана сыншылар мен әдебиеттанушы ғалымдар пікірін зерделейді. Оқытушының міндеті – шәкіртінің жеке пікірі мен алған әсерін, көңіліне түйген пайымын алдыға шығара отырып, әдеби проблеманы ғылыми тұрғыдан зерттеуге жетелеу және ол мәселе жөнінде студенттің ғылыми негізделген көзқарасын қалыптастыру болмақ.

Сын тұрғысынан ойлауды қарапайым тілмен түсіндірсек, белгілі бір мәселеге сын көзімен қарау дегеніміз – сол мәселенің (заттың, құбылыстың) барлық сапалық, сандық қасиеттерін әр қырынан терең тану, басқалар байқамаған ішкі-сыртқы сипаттарын жетік білу дегенді білдіреді. Қазақ түсінігінде сыншы дегеніміз – «білгір», «сұңғыла» деген ұғымдармен пара-пар келеді. Ақан серінің Құлагерінің шашасына шаң жұқтырмас жүйрік екенін жазбай танитын Күренбай, Мағжанның ақындығына ең алғаш тиісті бағасын берген Жүсіпбек Аймауытовтар өз ісінің білгірлері, сыншыл пайым иесі болған. Демек, сын тұрғысынан ойлай білуге үйрету – өз ісінің білгірі, сарапшысы болуға баулу деген сөз.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы ХХ ғасырдың бас кезінде американдық педагогтар Дж. Стилль, К. Мередит, Ч. Темпл, С. Уолтерлердің ізденістері арқылы қалыптасқан. Олардың пікірінше, оқу мен оқыту белсенді әрекетке құрылуы керек. Ал И.А. Зимняяның пікірінше, оқушы кез келген нәрсенің мәнін білуге құмар болғанда ғана оның оқу әрекетінде белсенділік пайда болады [4]. Бұл ғалымның еңбектерінде сын тұрғысынан ойлау – бақылау, тәжірибе, толғану және пайымдау нәтижесінде алынған ақпаратты ұғыну, бағалау, талдау және синтездеуде қолданылатын әдіс ретінде сипатталады. Оған жетудің әрбір сатысы Блум таксономиясы арқылы өлшеніп отырады. Енді бір топ ғалымдар көзқарасынша, сын тұрғысынан ойлау – білім алушыны дұрыс ойлана білуге жетелейтін ой моделі және ой әрекетінің қызметі.

Д. Кластер сын тұрғысынан ойлаудың:

- өз бетімен ойлау;
- ойын қорыту;
- проблемалық сипат және өз ойын бағалай білу;
- ойын дәлелдеу;
- ойдың өмірмен байланысы тәрізді бес түрлі сипаты бар дейді [5]. Бұл сипаттар психолог-ғалымдардың ойынша, шәкірттің бойында төмендегідей құзыреттіліктер қалыптастырады:

- өз пікірі мен ойын қалыптастыра біледі;
- әртүрлі пікірлермен санасады, өз ойын дәлелдеуге тырысады;
- тақырып бойынша мәселені шеше біледі;
- дәлелді пікірталас құра алады;
- бірлескен шешімді құптайды [6].

Демек, сын тұрғысынан ойлау технологиясы шәкірттің таным қызметін ғана емес, жеке тұлғалық қабілет-қарымын да дамытады. Сын тұрғысынан ойлау – жеке тұлғаны өмірдегі кез-келген жағдайлар туралы ойлап, оларды зерттеп, ой қорытып, өз ойын басқаларға еркін жеткізе алуға баулуды көздейді. Әдеби туынды – жазушының өмір мен адам болмысы жайлы толғанысы, оның дүниетаным даралығынан туған философиялық танымы мен әсершіл көңілінің бейнелі көрінісі болғандықтан өз оқырманының ойлы пікірін, нәзік сезімталдығын қажет етеді. Сондықтан әдебиеттану бағытындағы пәндерде сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану пән аясындағы белгілі бір мәселелер жөніндегі тынымсыз ойға құрылады. Білім алушы көркем туындыдан алған әсерлері негізінде өз-өзіне және өзгелерге сұрақтар қойып, оларға жауап іздеуге ұмтылады. Оның оқу әрекетінде тақырып, бөлім, пән аясындағы шешімі табылмаған мәселені анықтау, осы мәселеге байланысты өз пікірін айту, оның дұрыстығын, өміршеңдігін дәлелдей алу, сонымен қатар, басқалардың пікірлеріне сын көзімен қарау және олардың қисындылығын зерттеуге басымдық берілмек.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану барысында дәрісханада жанды әрекет, бірлескен ой еңбегі жүреді, белсенді оқу ортасы құрылады. Студенттер бір-бірімен тұлғалық және кәсіби байланысқа түседі. Сөйтіп, бір-бірімен білім, тәжірибе тіпті, жағымды эмоцияларымен қызу алмасады. Осы ретте, А.Т. Кенжебаева, Д.Б. Сансызбаева, Г.К. Касымовалардың: «Человек живет и развивается в группе людей вокруг себя в

обществе, меняет свои мысли и поведение в соответствии со своими потребностями, ощущает различные связи через взаимодействие с другими членами группы. Без общения, самопознания и социализации, развития личности как личности, передачи социального опыта от человека к человеку, существование сообществ и состояний, а также умственная деятельность личности (индивида) невозможны», - деген ойларымен толық келісуге болады [7, 96-б].

Жоғарыда айтқанымыздай, сын тұрғысынан ойлауды жүзеге асыру үшін сыни ойлау ортасын жасау қажет. Ол ортада білім алушы ойлауды, өзгелердің пікірлерімен санаса білуді, өз қабілетіне сенім артуды үйренеді, қиялына ерік беріп, еркін жұмыс істеуге мүмкіндік алады. А. Аттард, Э. Ди Иорио, т.б. авторлар ұжымының «Студентке бағытталған оқыту. Студенттерге, профессор-оқытушылық құрамға және жоғары оқу орындарына арналған құралдар» атты еңбегінде: «Өзара және өзін-өзі бағалау студентке жауапкершілік жүктейді. Білім алушының жоғары тәуелсіздік сезіміне баса назар аударылады. Бағалау барысында «Неліктен?», «Қалай?» деген сауалдарға нақты жауап берілуі керек», - дейді [8, 10-б.]. Бағалаудың бұл түрі ойға қозғау салып, білім алушының өзгелердің пікір-тұжырымына сын тұрғысынан қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, тұжырым жасауына бағыт сілтейді.

Сын тұрғысынан ойлау теориясы үш бөліктен тұрады: біріншіден, сын тұрғысынан ойлау ешкімнің пікірінен тәуелсіз, дербес, жеке ойлау; екіншіден, сын тұрғысынан оқыту жаттанды қағидалар мен анықтамаларды қайталап айтып беруі емес, студенттің бұрын айтылған тұжырымдарға жаңаша көзқарасы, тың идеялары; үшіншіден, сын тұрғысынан ойлау сұрақтар қойып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтаудан басталады. Бұл технологияның қызығушылықты ояту, мағынаны ашу, ой толғаныс деген кезеңдері бар. Бұлардың барлығы адамның таным қызметінің психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес құрылады [9]. Біз өз тәжірибемізде аталған кезеңдерді сақтай отырып, шәкірттеріміздің пәнге қызығушылығын арттырып, оң уәждемесін туғызып, сын тұрғысынан ойлау қабілеттерін айтарлықтай жетілдірдік.

Талдау мен нәтижелер

Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының «Әдебиет теориясы және эстетика» пәні соңғы курстың студенттеріне оқылады. Болашақ мамандар сөз өнеріне есейген көңіл, кемелденген ақыл, жинақталған білім мен тәжірибе биігінен жаңаша қарайды. Сондықтан ол – әдебиеттану бағытындағы барлық пәндерді жинақтаушы, қорытындылаушы, жүйелеуші пәннің қызметін атқарады. Оны оқыту барысында шәкірттеріміздің философия, мәдениеттану, тіл білімі, Қазақстан тарихы, психология, әлеуметтану пәндерінен алған білімдері мен біліктері сарапқа түседі әрі молынан пайдаланылады. Сондықтан практикалық және өзіндік жұмыстарда сын тұрғысынан ойлау технологиясын басшылыққа алғаны дұрыс. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту үшін әрбір жаңа тақырып, қарастырылатын мәселеге байланысты мұғалімнің ойлы еңбегі, тыңғылықты даярлығы қажет. Себебі, студенттердің ойын белгілі бір мәселеге аудару, оны шешудің жолдарын бірлесіп іздестіруге жұмылдыру оқытушының теориялық білімімен қатар, шеберлігін талап етеді.

«Әдебиет теориясы және эстетика» пәніндегі ең күрделі тақырыптардың бірі – дәстүр және жаңашылдық, әдеби мектеп, әдеби бағыт, әдеби ағым мәселелеріне арналған дәрістер. Оның қиындығы – тақырыптардың аясында жеке қаламгердің өмір сүрген дәуірі мен шығармашылығы, ұлттың тарихы мен қазақ әдебиетінің даму кезеңдері, төл сөз өнерінің шетел әдебиетімен байланысы, дәстүр мен жаңашылдық, қазіргі әдеби үдеріс, т.б. бірдей қамтитын ауқымдылығында жатыр. Бұндай күрделі тақырыптың ең негізгі түйінін, дәнін игерту үшін оқытушының үлкен ізденісі, шығармашылығы талап етіледі. Аталған тақырыпты орыс әдебиеті, шетел әдебиеті оқытушысымен бірігіп, дуэт-дәріс түрінде өткізген тиімді болмақ. Өйткені, тақырыптардың аясында шәкірттерді былай қойып, үлкен ғалымдар толық шешіп, толық дәлелдеп бітпеген тың мәселелер көп. Осындай күрделі тақырыптарды

талқылау алдында студенттердің белсенділігін арттыру, қызығушылығын оятып алу қажет. Ол үшін жаңа тақырыпты студенттердің өздері анықтауына мүмкіндік беріледі. Интербелсенді тақтаға Абай, Шәкәрім, Мағауия, Ақылбай, Көкбай, Мұхтар Әуезовтің және әлем әдебиетінің классиктері Физули, Шәмси, Сағди, Гете, Байрон, Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Салтыков-Щедрин, т.б. портреттерінен жасалған калейдоскоп көрсетіледі. Студенттерден бұл қаламгерлердің суреттерінің бірге көрсетілуінің себебі неде? Бұл ақын-жазушылардың арасында қандай байланыс бар? Сіздердің ойларыңызша, әдебиет теориясында бұл құбылыстар қалай аталады? Бұрынғы білімдеріңізді пайдаланып, осы сөз зергерлерінің арасындағы байланысты қысқаша қағаз бетіне түсіріңіз деген тапсырмалар беріледі. Сөйтіп, сын тұрғысынан ойлау технологиясының талабына сай сабақтың кіріспесінде қажетті ақпарат жиналып, студенттер келтірілген ойлар, дәлелдер оқылып, сын тұрғысынан талданып, бағаланады. Дәстүр мен жаңашылдық, әдеби мектеп, әдеби бағыт, әдеби ағым, т.б. ұғымдарды танып-білудің маңызы, аталған тақырыптар аясындағы проблемалардың ауқымы туралы ортақ шешімдер мен жинақталған қорытындылар қабылданады. Бұдан әрі тақырып бойынша қарастырылуы тиіс мәселелерге, ғалымдар еңбегіне болжамдар жасалып, ұсыныстар жинақталады.

Бұдан кейінгі кезеңде дәстүр мен жаңашылдыққа байланысты тақырып бойынша алдын-ала берілген тапсырмалар, ұсынылған әдебиеттер негізінде Мұхтар Әуезовтің «Абай Құнанбаев», З. Ахметовтің «Лермонтов и Абай», Герольд Бельгердің «Гете и Абай», Қайым Мұхаметқановтың «Абайдың ақын шәкірттері», т.б. еңбектерінен үзінділер оқылып, практикалық тапсырмалар орындалады. Өз тәжірибемізде инноватор ұстаз Қ.Бітібаеваның «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» еңбегінде берілген Абайдың аудармашылық шеберлігін танытуға құрылған тапсырмалардың үлгісін өнімді пайдаланамыз [10]. Бұл тапсырмалар дәстүр мен жаңашылдық, әдеби байланыс, рухани сабақтастық ұғымдарын игерумен қатар, шәкірттің дербес көзқарасын қалыптастыруда тиімді болмақ.

Мәселен, 1-топқа Абайдың аудармалары жайлы ғалымдар пікіріне сын айту, өз көзқарастарын білдіру жүктеледі.

Үлгі:

М. Әуезов	С. Мұқанов	Қ. Жұмалиев	З. Ахметов	Студенттің өз пікірі, ойы

1 М. Әуезов «Абай Құнанбаев» монографиясы; «Пушкин и Абай»; «Народность и реализм Абая»;

2 С. Мұқанов «Жарқын жұлдыздар (Абай туралы)»;

3 Қ. Жұмалиев «XIX ғасырдың II жартысындағы әдебиет (Абай бөлімі)».

2-топқа Абайдың ақындық мектебі, ақын шығармашылығының шәкірттеріне ықпалы жайлы ғалымдар пікіріне өз көзқарастарын білдіру тапсырылды.

М. Әуезов	Қ. Мұхаметханов	М. Мырзахметов	Б. Ердембеков	Студенттің өз пікірі, ойы

1) М. Әуезов. «Абай Құнанбаев» монографиясы;

2) Қ. Мұхаметханов. «Абайдың ақын шәкірттері»;

3) М. Мырзахметов «Абайтану», «Абай және Шығыс»

4) Б. Ердембеков «Абайдың әдеби ортасы», т.б.

3-топқа Қазақ әдебиетіндегі Абай дәстүрі туралы ғалымдар пікіріне ойларын білдіру жүктелді.

А. Нұрқатов	Ж. Ысмағұлов	М. Мырзахметов	А. Қартаева	Студенттің өз пікірі, ойы

1) А. Нұрқатов. «Абайдың ақындық әлемі», «Абайдың ақындық дәстүрі».

2) Ж. Ысмағұлов. «Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті»

3) М. Мырзахметов «Абайды оқы, таңырқа», «Қазақ әдебиетіндегі сопылық таным» т.б.

4) А. Қартаева «Абай мен М. Әуезов әлеміндегі рухани сабақтастық», «Абайдың толық адам ілімін оқыту», т.б.

Белсенді дуэт-дәріс барысындағы топтық жұмыстар студенттердің өз қалауы, ұйғарымы бойынша жіктеледі. Оқытушы әр топта көшбасшы студенттер мен дайындық деңгейі төмен студенттердің араласып отыруына көңіл бөлуі керек. Өйтпегенде, бір топтың басым шығып, қалған топтардың тапсырманы орындауға қызығушылығы төмендеу қаупі жоқ емес. Академиялық топтағы әдеби білімі терең, шығармашыл студенттерге өз қалауымен қосымша жеке тапсырмалар беруге болады. Тапсырмалар орыс, шетел әдебиеті пәнінің мұғалімімен бірлесе отырып ұсынылады.

Жекеше тапсырмалар:

«Абайдың исламиятқа қатысы» (ауызша хабарлама);

«А.С. Пушкин «Подражание к Корану» (ауызша хабарлама);

«Қазіргі қазақ поэзиясындағы жыраулық дәстүр» (ауызша хабарлама);

«Восточная тема в творчестве Байрона» (ауызша хабарлама), т.б.

Осындай нақты тапсырмалар студенттердің ғалымдар пікірін сараптай білуге, өзінің пікірін жүйелеп, дәлелдей білуге, тұжырымды түрде жаза білуге үйретеді. Шәкірт бір тақырып төңірегіндегі ғалымдардың әртүрлі пікірлерін салыстыра отырып, берілген тақырып бойынша терең білім қалыптастырады.

Сын тұрғысынан ойлаудың үшінші кезеңінде ой толғауға орын беріледі. Студент «Не білдім?», «Нені білмеймін?», «Нені білгім келеді?» деген сұрақтарды өз-өзіне қоя отырып, оған қысқаша жауап береді. Сөйтіп, өзінің біліміне баға береді. Тақырыпты тереңірек меңгеру үшін не істеу керектігін анықтап алады. Бұл кезең студенттің өзін-өзі реттеу, өзін-өзі басқару қабілеттерін дамытады. Білім алушының өзінің оқу үдерісіне жауапкершілігі артады. Екінші жағынан, бұл кезең оқытушы үшін пайдалы. Себебі, топтағы студенттердің нені меңгеріп, нені ары қарай білгісі келетініне барлау жасайды, келесі сабақтарда қарастырылатын мәселелерді айқындап алады, сабақтың сәтті өткен тұстары мен кемшіліктерін анықтайды. Бір сөзбен айтқанда, өзінің оқыту әрекетіне рефлексия жасайды. Әрине, ғылыми-іздендіру бағытындағы бұндай дуэт-сабақтарды өткізу үшін екі оқытушының да тыңғылықты дайындығы, мәселені терең зерттеуі қажет. Студенттердің бұл сабақтағы ізденістерін әрі қарай дамытып, дәстүр және жаңашылдық, қазақ әдебиетінің қайнарлары, әдеби байланыстың жүзеге асуы туралы модель жасап келу, әдеби мектеп, әдеби бағыт, ағымдарға байланысты көмек-нұсқаулар жасау, т.б. өзіндік тапсырмаларын беруге болады.

«Әдебиет теориясы және эстетика» пәні аясындағы тағы бір күрделі тақырып – драма. Сөз өнерінің ең бір күрделі тегі драманы таныту барысында студенттердің ғылыми-зерттеу еңбектерімен жұмыс істей білу, ақпаратты сарапқа салу, салыстырулар жасау, ең негізгі ойды, мәселенің түйінін анықтау дағдылары қалыптасады.

Пән аясындағы кез келген тақырып бұрынғы білім мен енді игерілетін білімнің сабақтастығын, бірлігін талап етеді. Әрбір жаңа тақырыпты игеру барысында сөз өнерін жайлы ілімнің бастауларына қайта оралып отырамыз. Оның үстіне әдеби тек пен жанр

табиғатын көркем шығармадан тыс таныту мүмкін еместігі қағиданы басшылыққа алу талабы да бар. Сондықтан драма теориясын қазақ драматургиясының классикалық үлгілері М. Әуезов шығармашылығын талдау арқылы меңгертеміз. Өйткені, автордың «Еңлік-Кебек» драмасы мен «Қаракөз» трагедиясы студенттерге мектеп кезінен таныс. Сабақтың кіріспесінде интерактивті тақтадан «Қаракөз», «Еңлік-Кебек» спектакльдерінен үзінді көрсетіледі. Топқа: «Бұл қай туындылар?», «Бұл туындылардың авторы, сюжеті, жанры жайлы не білесіңдер?», «Осы туындыларға сүйене отырып, драмалық шығармалардың қандай белгілерін атап бере аласыздар?», «Драманың лирика мен эпостан айырмашылығы неде?», «Бұл шығармалардың жазылу тарихы жайлы не білесіздер?», т.б. сауалдар қойылады. Студенттер өздерінің «Әдебиеттануға кіріспе», «Қазақ әдебиеті тарихы» пәндерінен алған білімдерін пайдаланып, қойылған сұрақтарға жауап береді. Бұдан әрі студенттердің сын тұрғысынан ойлауын дамыту үшін топтық тапсырмалар беріледі.

1-топ.

С. Ордалиев, Р. Нұрғалиевтің «Трагедия табиғаты», «Драма өнері» еңбектері бойынша М. Әуезовтің «Еңлік-Кебек», «Қаракөз» туындылары туралы пікірлерді жинақтап, мынандай жұмысты орындандар:

А) Кімнің пікірі өзіңе жақын? Не себепті жақын? Оны дәлелде.

Ә) Бір тақырыпқа жазылған екі туындының үндестігі, айырмашылығы, автор шешімі туралы сыншылар қандай пікір айтады? Сол бойынша өз ойларыңды, пікірлеріңді жинақтаңдар.

Б) Трагедия жанры туралы теориялық түсінік оларда қалай берілген?

2-топ.

Т. Жұртбайдың «Бесігіңді түзе» атты портрет-эссесі бойынша М. Әуезовтің аталған шығармаларының тарихи негізі туралы сөз қозғау.

А) Тарихи оқиғалар сол қалпында алынған ба? Әлде белгілі бір мәселелер іріктеліп алынған ба?

Б) Автор қиялынан туған бейнелер, оқиғалар бар ма? Олардың негізіндегі автор ойы, идеясы туралы қандай болжам айтар едің?

В) Тарихи шындықты автор көркем шындыққа қалай айналдырған?

3-топ

Шәкәрімнің «Еңлік-Кебек» поэмасы мен Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы бұл оқиғалар туралы жастарға Абай айтқан әңгімесімен салыстыру.

А) Ортақ ұқсастықты табу;

Ә) Өзіндік ерекшеліктері туралы сөз қозғау;

Б) Қайсысы тарихи шындыққа жақын? Оның себебін дәлелдеу.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясына негізделген осындай тапсырмаларды берудің артықшылығын төмендегідей сараптап беруге болады:

- Студенттер мектеп қабырғасында, төменгі курстарда өтіп кеткен шығармаларды қайта есіне түсіреді. Оларға сын көзімен, есейген көңіл, толыққан ақылмен және басқа оқу мақсаттарымен (жанр табиғатын түсіну үшін) қайта қарайды.

- Өз беттерімен іздену, ғылыми-зерттеу әрекетіне жұмылады, бұрынғы білімдерін жаңа біліммен ұштастырады. Жаңа білімдерін проблемаларды шешуге жұмсайды.

- Топтағы басқа студенттермен тығыз қарым-қатынасқа түседі. Басқаның пікірін тыңдай білуге, оған сын көзімен қарауға, өз пікірін дәлелдеуге үйренеді.

- Теориялық білімін практикамен ұштастырады.

Жоғарыда берілген тапсырмаларды студенттер топта талқылай отырып орындайды. Бір-бірінің пікірін тыңдап, толықтырады. Сөйтіп, ғалымдар пікіріне өздерінің сыни көзқарастарын білдіреді. Бұл тапсырмаларды «Болашақта қай ғалымның пікірін оқушыларыңа ұсынар едің?», «Қай ғалымның анықтамасы жанр табиғатын тереңірек

танытып тұр?», «Өз ойыңды дәлелде» деген сұрақ-тапсырмалар беру арқылы да студенттердің мамандығына қызығушылығын арттыруға болады.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша сабақтың барлық кезеңдерінде, түрлерінде студенттермен пікірлесіп, олардың алған әсерлерін, қалай ойлайтынын біліп, кері байланыс жасап отыру керек. Әдебиет теориясынан берілетін білім көркем мәтінді оқумен, студенттің одан алған әсерлерін, ойларын біліп отырумен қатар жүріп отырғаны жөн.

Пән бойынша өтілетін тақырыптарға байланысты талданатын көркем шығармаларды алдын-ала оқуға беру, олардың авторларының өмірінен қызықты да, құнды материалдарды ұсынып отыру студенттің белсенділігін арттырып, көркем шығарманы оқуға қызығушылығын арттырады сөзсіз. Студенттерге Youtube каналы арқылы спектакльдерді, көркем фильмдерді, ақын-жазушылар туралы деректі фильмдерді көруді алдын-ала тапсырған жөн.

Жинақтап айтқанда, сын тұрғысынан оқыту технологиясы көркем шығармадағы кейіпкер болмысын тану, оның іс-әрекеттеріне баға беру, жазушының авторлық позициясына барлау жасау, көркем туынды проблематикасын нақты өмірмен байланыстыру, жанр табиғатын танудан басталып, ол туралы жазылған ғылыми-зерттеу, сын еңбектерге, ғалымдар пікіріне сараптау жасау кезеңдерінің барлығында қолданылады. Тіпті, әдебиет сыншыларының назарынан тыс қалып келген мәселелерге де назар аудару, олардың мәніне үңілуде шәкіртке сын тұрғысынан ойлана білу қажет-ақ.

Қорытынды

Жоғарыда айтқанымыздай, сын тұрғысынан ойлау технологиясы ұстаздың тыңғылықты дайындығы мен педагогикалық шеберлігін талап етеді. Олай дейтініміз – бұл технология оқу материалын ескі сүрлеумен ақпараттық сипатта, репродуктивтік-түсіндірмелі әдіспен емес, шәкірттің ақпаратқа сын көзімен қарап, дербес ойлай алатындай деңгейге жеткізуді көздейді. Бұл ретте әдебиетші-ұстаз тақырыптың ерекшелігі, оқу-тәрбие мақсаты, академиялық топтың, әр студенттің қабілет-қарымы туралы ойланады. Сын тұрғысынан ойлауды іске асырудың ең оңтайлы тәсілі – студенттің жеке өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, дәлелдерге мән беруге ынталандыру.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы әдеби білім берудің барлық кезеңінде жүйелі түрде қолданылады. Тәжірибелі ұстаз оның негізгі қағидалары мен кезеңдерін дәріс, семинарлар, өзіндік жұмыстарды жоспарлау, өткізу кезеңінің барлығында басшылыққа алады. Мәселен, практикалық сабақтарда әдеби талдауды ұйымдастыру барысында сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолданудың бағыттары төмендегідей болмақ:

1) Көркем туындыдағы жазушы ойы, идеясына көз жүгірте отырып, онда суреттелген тарихи, әлеуметтік жағдайлар, оқиғалардың тарихи шындықпен байланысын анықтау, сондай-ақ, суреткер осы шығармасын не себепті, қандай жағдайларға байланысты жазған, оны жазуға не итермелеген, соны жазушының өмірбаянына арқа сүйей отырып анықтау, естеліктер мен сыни еңбектердегі қайшылықты пікірлерді сараптау;

2) Әдеби туынды туралы ғылыми еңбектер, мақалалардан үзінділер оқу, түсінік беру, өз пікірін айту.

3) Көркем туынды композициясын талдауда бас кейіпкерлердің іс-әрекетін салыстыру, негізгі оқиғаларды сұрыптау; портрет, суреттеулердің көркем туындыдағы орнын анықтау;

4) Жазушы стиліне талдау жасау; Ең алдымен, оның көркем тілі, поэтикалық бейнелер жасауы, жалпы халық тілін меңгеруі, әдеби тілді дамытуға сіңірген еңбегін бағалатуға болады.

5) Шығарманың әртүрлі нұсқасы туралы сөз қозғау, авторлық нұсқалардың айырмашылығы, қайта жазу, түзеу, қысқарту әрекеттерінің себебін анықтау, т.б.

6) Суреткердің бір шығармасын басқа шығармаларымен салыстыру;

7) Бір тақырыпқа жазылған бірнеше ақын-жазушының шығармаларын салыстыру, т.б.

Осы бағыттар бойынша тапсырмалар беру арқылы студенттерді ойлы еңбекке жұмылдырып, бақылау, талдау, қорытынды жасау және интерпретациялау дағдыларын дамытуға мүмкіндік жасау керек. Туындыны талдаудың соңғы кезеңдерінде студенттерге ұстазымен пікірталастыра отырып, өздерінің бастапқы әсер, пікірлерін талдау және қайта қарау арқылы өзінің оқу үдерісін, соның ішінде бағалау, түсіндіру және метатану үдерістерін барынша түсінуге көмек көрсеткен дұрыс. Жинақтай айтқанда, аталмыш технология студенттің әдебиеттану аясындағы белгілі бір құбылыстар мен теориялар, ұғымдар мен деректер жайлы білімі мен дербес ойын шыңдап, ғылыми-зерттеулерден өзіне қажетті ақпаратты іріктеп ала білуге, оны зерделеуге және еркін пікір білдіруге дағдыландырады. Нәтижесінде шәкірттің білімі мен іскерлік дағдылары қатар дамиды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Перескокова Т.А., Соловьев В.П. Учебный процесс на основе принципа студентоцентрированности // Вестник высшей школы. – 2017. – №2. – С. 60–63. doi.org/10.20339/AM.02-17.060
2. Чатфилд Т. Критическое мышление. Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение. – 2002. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ozon.ru/product/kriticheskoe-myshlenie-analiziruy-somnevausya-formiruy-svoe-mnenie-chatfild-tom-252642936> (Дата обращения 5.05.2022).
3. Маратқызы С., Шілдебаев Ж.Б. Болашақ педагогтардың оқу-зерттеу нәтижелерін коммерцияландырудың құрылымдық мазмұны // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №1 (123). – Б.181–195. doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.16.
4. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000 [Электронный ресурс]. URL: https://royallib.com/book/halpern_dayana/psihologiya_kriticheskogo_mishleniya (Дата обращения 5.05.2022).
5. Кластер Д. Что такое критическое мышление? // Критическое мышление и новые виды грамотности. – М.: ЦГЛ, 2005. С. 5-13. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriticheskoe-myshlenie-i-ego-formirovanie-v-vysshem-uchebnom-zavedenii/viewer> (Дата обращения 5.05.2022).
6. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Высшее образование сегодня. – 2005. – №11. – С. 14–20.
7. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
8. Кенжебаева А.Т., Сансызбаева Д.Б., Касымова Г.К. Психолого-педагогические условия формирования межкультурной компетенции у студентов // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №1 (123). – Б. 92–101. doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.08
9. Аттард А., Ди Иорио Э., Гевен К., Санта Р. Студентоцентрированное обучение. Инструментарий для студентов, профессорско-преподавательского состава и вузов. – Астана: НКАОКО-ІҚАА, 2017. – 64 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.esu-online.org/wp-content/uploads/2016/10/2> (Дата обращения 5.05.2022)
10. Бітібаева Қ.О. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары. – Алматы: Рауан, 1990. – 194 б.

REFERENCES

1. Pereskokova T.A., Soloviov V.P. Uchebnyi process na osnove principa studentocentrirovannosti [Educational process based on the principle of student-centered] // Vestnik vysshei shkoly. – 2017. – №2. – S. 60–63. doi.org/10.20339/AM.02-17.060 [in Russian]
2. Chatfild T. Kriticheskoe myshlenie. Analizirui, somnevaisia, formirui svoje mnenie [Analyze, doubt, form your opinion]. – 2002. [Electronic resource]. URL: <https://www.ozon.ru/product/kriticheskoe-myshlenie-analiziruy-somnevausya-formiruy-svoe-mnenie-chatfild-tom-252642936> (Data obrasheniia 5.05.2022). [in Russian]
3. Maratqyzy S., Shildebaev J.B. Bolashaq pedagogtardyn oqu-zertteu natijelerin kommerciialandyrudyn qurylymlyq mazmuny [Structural content of commercialization of educational and research results of

- future teachers] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2022. – №1 (123). – B. 181–195. doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.16.
4. Halpern D. Psihologiya kriticheskogo myshleniia [Psychology of critical thinking]. – Spb.: Piter, 2000 [Electronic resource]. URL: URL: https://royallib.com/book/halpern_dayana/psihologiya_kriticheskogo_mishleniya (Data obrasheniia 5.05.2022). [in Russian]
 5. Kluster D. Chto takoe kriticheskoe myshlenie? [What is critical thinking?] // Kriticheskoe myshlenie i novye vidy gramotnosti. – M.: CGL, 2005. S. 5-13. [Electronic resource]. URL: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriticheskoe-myshlenie-i-ego-formirovanie-v-vysshem-uchebnom-zavedenii/viewer> (Data obrasheniia 5.05.2022). [in Russian]
 6. Zimniaia I.A. Obshaia kultura i socialno-professionalnaia kompetentnost cheloveka [General culture and socio-professional competence of a person] // Vysshee obrazovanie segodnia. – 2005. – №11. – S. 14–20. [in Russian]
 7. Piazhe J. Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]. – M.: Mejdunarodnaia pedagogicheskaia akademiia, 1994. – 680 s. [in Russian]
 8. Kenjebaeva A.T., Sansyzbaeva D.B., Kasymova G.K. Psihologo-pedagogicheskie usloviia formirovaniia mejkulturnoi kompetencii u studentov [Psychological and pedagogical conditions for the formation of intercultural competence among students] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2022. – №1 (123). – B. 92–101. doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.08 [in Russian]
 9. Attard A., Di Iorio E., Geven K., Santa R. Studentocentrirovannoe obuchenie. Instrumentariy dlia studentov, professorsko-prepodavatelskogo sostava i vuzov [Student-centered learning. Tools for students, faculty and universities.]. – Astana: HKAOKO-IQAA, 2017. – 64 s. [Electronic resource]. URL: <https://www.esu-online.org/wp-content/uploads/2016/10/2>. (Data obrasheniia 5.05.2022) [in Russian]
 10. Bitibaeva Q.O. Adebiet panin oqytudyn tiimdi joldary [Effective ways to teach literature]. – Almaty: Rauan, 1990. – 194 b. [in Kazakh]